

למהותו של 'קבור בני ישראל'

מצפון לירושלים מצוי אתר המכונה 'קבור בני ישראל'. במאמר זה ננסה להסביר את מהותו של אתר זה ושל אתרים הסמוכים לו.

מצבות הענק

משכונת פסגת זאב שבצפון-מזרח ירושלים יוצאת דרך ראשית צפונה. תחילתה בירידה ארוכה עד סמוך לכפר הערבי 'חיזמא', ומשם היא עולה לכיוון בית אל. סמוך לחיזמא היא פוגשת את הדרך הקדומה היורדת מ'א-רם', היא 'רמה' המקראית. בצומת דרכים זה מצויות מספר מצבות אבן ענקיות, שגובהן 2 מטר ואורכן נע בין 30 ל-54 מטר (ראה איור מספר 1). מצבות אלו מכונות בפי הערבים 'קבור בני ישראל', ואם נכונה משמעות השם, מדובר בקברים של בני ישראל. מי הם אותם בני ישראל שנקברו במקום? על כך אין תשובה. היה מי שרצה לזהות כאן את קבר רחל

איור מספר 1: אחת המצבות באתר 'קבור בני ישראל'.

'האמת' (אף שבכתוב נאמר כי על קבר רחל הוצבה מצבה אחת, ולא מצבות הרבה). בטרם ננסה לבדוק מי הם הקבורים במקום, יש לשים לב לעובדה הבאה: הן גודלן של המצבות והן שמן מצביעים על כך שאין מדובר בקבורת בודדים אלא בקבר אחים ענק, שבו נקבר מספר גדול מאוד של אנשים. האם ידוע לנו על מוות המוני של בני ישראל במקום זה?

התשובה היא חיובית. מקום זה הוא מצפון ל'גבעת בני בנימין' (כמו שנראה להלן), ובימי השופטים נערכה כאן מלחמת 'פילגש בגבעה', שבה נהרגו רבבות רבות במשך שלושה ימים. הכתוב אומר כי המלחמה הייתה "במסלות אשר אחת עלה בית אל ואחת גבעתה בשדה" (שופטים כ', לא), והרי זהו בדיוק מקום זה, שבו נגמרת הירידה מהגבעה ומתחילה העלייה לכיוון בית אל.

ייתכן, אם כן, שהמונומנטים הקרויים 'קבור בני ישראל' מהווים גלעד לזכרם של הרוגי מלחמת 'פילגש בגבעה' שנהרגו במקום זה.

לאחר שמצאנו זיהוי מקראי סביר למצבות אלו, ננסה לבדוק אם ייתכן שהן מוזכרות פעם נוספת במקרא, ולשם כך נזכיר מאורעות שהיו בדור הראשון למלוכה בישראל.

אבן האזל

הראשון שנבחר למלך על ישראל היה שאול. לאחר שלא מילא את ציווי ה' נבחר במקומו דוד, שנמשח בסתר למלך. שאול הרגיש כי דוד יירש את כיסאו ועל כן היה עוין את דוד מאוד.

לעומתו, יהונתן בן שאול אהב את דוד וביקש להצילו. הוא הורה לדוד להתחבא בשדה, עד שיבדוק בסעודת החודש אם רוצה אביו להמיתו אם לאו. כך אמר יהונתן לדוד: "תרד מאד... וישבת אצל האבן האזל" (שמ"א כ', יט; רש"י: "אבן האזל – אבן שהיתה אות להולכי דרכים"), ודוד עשה כדבריו: "ויסתר דוד בשדה" (שם, כד).

במהלך סעודת החודש היו חילופי דברים קשים בין המלך לבנו, שמהם למד יהונתן כי מנוי וגמור עם אביו להמית את דוד, והוא יצא לשדה להזהירו כי יימלט. עם יהונתן הלך נערו, וכשהסתלק הנער יצא דוד ממחבואו שהיה מדרום: "הנער בא ודוד קם מאצל הנגב..." (שם, מא).

דוד התחבא, אם כן, מפני שאול במקום נמוך המצוי מתחת לעיר ("תרד מאד"), סמוך לאבן בולטת ששימשה ציון להולכי דרכים, ומדרום לה. האם נוכל לגלות מקום זה? לשם כך עלינו למצוא תחילה את מקום עירו של שאול.

המלך שאול גר בעירו 'גבעת שאול', שהיא 'גבעת בני בנימין' הקדומה. את מקומה של גבעת שאול אנו יודעים מספרו של יוסף בן מתתיהו, **מלחמת היהודים עם הרומאים**, המתעד את חורבן הבית השני. מסופר שם כי טיטוס, שהגיע מצפון,

1. ראה: נ' הראובני, **אור חדש על ספר ירמיהו**, ירושלים תשט"ו, עמ' 148.

קבע את מחנהו ב'עמק הקוצים': "סמוך לכפר הנקרא 'גבעת שאול'... במרחק שלשים איצטדיות בקירוב מירושלים".²

30 איצטדיות הם כ־5.5 ק"מ (איצטדיה = 185 מטר), ולעדוּתו של יוסף בן מתתיהו על המחנה הרומאי נמצאו סימוכין ארכאולוגיים: במרחק 5.5 ק"מ מירושלים צפונה נמצאו שרידי דרך קדומה, ובה שברי כלים מהתקופה הרומית הקדומה (בלבד!).³

מקום זה נמצא בשולי שכונת פסגת זאב שבצפון ירושלים. לפי האמור עד כאן מובן שגבעת שאול המקראית הייתה באזור פסגת זאב.⁴

משכונת פסגת זאב יוצאת, כאמור, דרך שתחילתה בירידה ארוכה המסתיימת בצומת הדרכים שבו מצויות מצבות 'קבור בני ישראל'. סקר ארכאולוגי מצא כי אחת המצבות מצויה ממש מתחת לדרך.⁵

2. יוסף בן מתתיהו, **מלחמת היהודים**, ספר חמישי, פרק ב א, ירושלים תשנ"ג, עמ' 236.
3. ראה: ע' קלונר, **סקר ירושלים – האזור הצפוני-מזרחי**, ירושלים תשס"ב, עמ' 23, אתר 42. במקור זה לא נזכר המרחק מירושלים והוא חושב על פי המרחק מן 'החומה השלישית', שהייתה גבול ירושלים בסוף ימי הבית השני.
4. היכן בדיוק הייתה גבעת שאול? מקובל לזהות את המקום בתל אל-פול המתנשא מעל פסגת זאב ממערב (ראה: י' פרס, ערך 'גבעת שאול', **אנציקלופדיה ארץ ישראל** א, ירושלים תש"ו, עמ' 143; ז' וילנאי, ערך 'גבעת שאול', **אנציקלופדיה אריאל** ב, תל אביב תשל"ד, טור 1195; ב' מזר, ערך 'גבעה', **אנציקלופדיה מקראית** ב, ירושלים תש"ד, טור 414). אלא שמקום זה רחוק מן המחנה הרומאי כקילומטר, בעוד שקיים אתר קרוב בהרבה – חרבת עדסה – הרחוק רק כ־200 מטר מן המחנה הרומאי שנמצאו בו חרסים רבים מימי הבית השני (ראה: קלונר [לעיל, הערה 3], עמ' 23-24, אתר 45; ח' חלאילה, 'ירושלים – ח' עדסה', **חדשות ארכיאולוגיות** קד, תשנ"ו, עמ' 85). סביר יותר כי זהו האתר המוזכר אצל יוסף בן מתתיהו (כקילומטר צפון-צפון-מזרח לתל אל-פול). מזר כתב (שם) כי תל אל-פול עצמו רחוק מירושלים כ־5.5 ק"מ. זהו אכן המרחק בין תל אל-פול לעיר דוד, אך יוסף בן מתתיהו מספר על סוף ימי הבית השני, כאשר ירושלים התרחבה צפונה, והמרחק בינה לתל אל-פול היה כ־4.5 ק"מ בלבד. מצינו את גבעת שאול של ימי הבית השני. האם זהו המקום שבו גר שאול המלך? התשובה שלילית, שכן בחרבת עדסה לא נמצאו חרסים המראים על יישוב בתקופה קדומה יותר. כלומר, זהו יישוב מאוחר ששימר את שמה של גבעת שאול המקורית שהייתה בקרבתו. היכן בדיוק? האתר המתאים ביותר הוא האתר הארכאולוגי שמעל נחל זמרי (כיום הוא מכוסה ברובו על ידי בתי רחוב תג'ר שבפסגת זאב מזרח). החפירות במקום גילו בנייה באיכות גבוהה, ובכלל זה שרידי מבנה נרחב שהיה מורכב משתי שורות חדרים בשני מפלסים ובאמצעו חצר שרוצפה בלוחות אבן (ראה: י' מייטליס, 'ירושלים – ואדי זמרה', **חדשות ארכיאולוגיות** צז, תשנ"ב, עמ' 60; קלונר [לעיל, הערה 3], עמ' 38, אתר 88). מסתבר שהאתר שנחשף מעל נחל זמרי הוא אם כן גבעת שאול המקראית.
5. ראה: א' דינור ונ' פייג, 'הסקר בחלקה המזרחי של מפת ירושלים', בתוך: י' מגן וי' פינקלשטיין (עורכים), **סקר ארכיאולוגי בארץ בנימין**, ירושלים תשנ"ג, עמ' 372.

אבן הענק שעליה עוברת הדרך הולמת את דברי יהונתן לדוד: "תרד מאד... אצל אבן האזל". שכן האבן יושבת בסוף ירידה ממושכת מגבעת שאול, ובהצטלבות דרכים (שבה יש צורך בסימני דרך).

אם אכן מצאנו את 'אבן האזל', ייתכן ומצאנו גם את המקום המדויק שבו התחבא דוד: בצלע ההר, מעט מדרום למצבת האבן, מצויה מערה מרווחת הצופה על הדרך, המכונה 'ערק א־דבע' (מערת הצבוע), שאורכה 30 מטר, רוחבה 20 מטר, וגובהה 4 מטר.⁶ ממדיה מתאימים לאדם הרוצה להסתתר ומיקומה הולם את תיאור מחבואו של דוד שהיה "מנגב", כלומר מדרום. אף שמה משמר את שם דוד: 'ערק דוד' (מערת דוד), שהשתבש ל'ערק א־דבע'.

עזמוות

לאחר שהסקנו שמלחמת 'פילגש בגבעה' ומקום מפגשם של דוד ויהונתן היו ב'קבור בני ישראל', נוכל להבין גם את משמעות שמו של היישוב הסמוך 'חיזמא', המשמר

איור מספר 2: מבט דרומה מאתר 'קבור בני ישראל'. פתח מערת 'ערק א־דבע' מסומן בחץ ומעליו בתי היישוב 'חיזמא'.

6. שם, עמ' 373.

את שמה של העיר המקראית 'עֶזְמֹנָת', שהייתה מערי הלוויים בארץ בנימין (נחמיה י"ב, כט).

השם עזמוות מעורר רגשות לא נעימים – מדוע קראו לעיר בשם בעל משמעות כה קשה? עזמוות אינו רק שם עיר, הוא גם שמם של אנשים במקרא, המופיע בשני מקומות: בין צאצאי יהונתן בן שאול (דה"א ח', לו), ובין אנשי דוד (שם י"א, לג; כ"ז, כה). כאן גדולה הפליאה עוד יותר: איך קראו לבנו בשם זה?

הדברים הכתובים לעיל יוכלו לתת הסבר לשם העיר. מאחר שבמקום זה נערכה כאמור המלחמה הנוראה בין בני בנימין לבין בני ישראל (בהנהגת יהודה), שבה שלט המוות בכל עוז: ביום הראשון למלחמה מתו 22000, ביום השני 18000, וביום השלישי מתו כל בני בנימין – אכן ראוי למקום זה השם: עזמוות.⁷

לאחר מספר דורות שימש מקום זה למטרה הפוכה. לעומת מלחמת האחים שהתקיימה בו בימי השופטים, הייתה בו עתה אהבה גדולה בין יהונתן (בן בנימין) לדוד (בן יהודה). כך מתאר הכתוב את פגישת דוד ויהונתן ב'אבן האזל': "וַיִּשְׁקוּ אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ וַיִּבְכּוּ אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ עַד דֹּד הַגָּדִיל. וַיֹּאמֶר יְהוֹנָתָן לְדָוִד לֵךְ לְשָׁלוֹם אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְנוּ שְׁנֵינוּ אֲנַחְנוּ בְּשֵׁם ה' לֵאמֹר ה' יִהְיֶה בֵּינִי וּבֵינְךָ וּבֵין זֶרְעִי וּבֵין זֶרְעֶךָ עַד עוֹלָם" (שם"א כ', מא-מב).

כדי להבין את עצמת האהבה בין השניים עלינו לזכור, כי יהונתן היה יורש העצר שהיה אמור למלוך לאחר שאול, ודוד נועד לדחותו מן המלוכה, ובכל זאת לא נמנע יהונתן מלאהוב את דוד ומלהצילו. לעומת קנאתו הקשה של שאול את דוד, זוהרת ביופיה אהבתו המופלאה של יהונתן, שאת עוזה ניתן להשוות לעוזו של המוות ששרר בעבר במקום זה, ומכאן הביטוי: "עזה כמות אהבה קשה כשאל קנאה" (שה"ש ח', ו).

עתה כבר לא ייפלא בעינינו השם 'עֶזְמֹנָת' כשם אדם, שכן הוא קרוי על שם האהבה העזה כמוות, ועל כן הוא מצוי בין אנשי דוד ובין צאצאי יהונתן, שביניהם שררה אהבה עזה זו.

סיכום

'קבור בני ישראל' הוא ככל הנראה ריכוז של מצבות לזכרם של רבבות הרוגי מלחמת 'פילגש בגבעה'. זהו מקור השם 'עֶזְמֹנָת' שבו נקרא היישוב הסמוך. מסתבר שכאן גם מקומה של 'אבן האזל' הנזכרת בסיפור בריחת דוד משאול, והמערה שמדרום לה שימשה למקום מחבואו של דוד. כאן באה לידי ביטוי אהבתו העזה של יהונתן לדוד, ומכאן מקור המשפט "עזה כמות אהבה".

7. יש לציין כי השם עזמוות לא מופיע ברשימת ערי בנימין שבספר יהושע (פרק י"ח), ולראשונה אנו מוצאים אותו כשם של אחד מגיבורי דוד (דה"א י"א, לג). מכאן ששם זה לא היה קיים בימי כניסת בני ישראל לארץ, אלא רק מאוחר יותר.